

O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRIDA – YEVROPA ASARLARI

Shodiyeva Shahinabonu Shoirjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Pedagogika-psixologiya va san‘atshunoslik fakulteti

“Musika ta’lim va madaniyat” kafedrası

Musika ta’lim yo‘nalishi

24.39 a guruhining 2-bosqich talabasi

Shodiyevashahina617@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek milliy xalq cholg‘ulari orkestrining umumiy imkoniyatlari nafaqat o‘zbek milliy asarlari orqali balki, chet el kompozitorlarining asarlarida ham namoyon etilishining qonun-qoidalari ta’kidlab o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *orkestr, kamer, milliy cholg‘u, yirik shakldagi asarlar, partiya, partitura, diapazon, transpozitsiya*

Ushbu maqolada o‘zbek milliy cholg‘ularining ovoz imkoniyati (diapazon), ijro mahorati, orkestrda har bir cholg‘uning joylashuvi, partiya hamda partitura bilan to‘g‘ri ishlash, har bir asarning janrlariga ham ahamiyat berish haqida ta’kidlab o‘tilgan. Har bir cholg‘u o‘zining transpozitsiya (ma’lum bir tovushdan ko‘chirish), ushbu jarayon orkestrda asarlarni to‘g‘ri moslashtirishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Orkestr – jamoaviy ijro, ko‘p imkoniyatga ega asarlarni yoritib berish, har bir cholg‘uning imkoniyat darajasini ko‘rsatib berishini ta’minlovchi jamoaviy cholg‘ular guruhi.

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri milliy musiqa madaniyatining muhim timsoli bo‘lib, u nafaqat an’anaviy kuy va ashulalarni, balki jahon musiqa merosining namunalarini ham o‘ziga xos talqinda ijro etish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, Yevropa bastakorlik maktabiga mansub asarlarni o‘zbek cholg‘ularida maromida ijro etish masalasi ijrochilik madaniyatining yuqori bosqichini talab qiladi. Bu jarayon nafaqat texnik mahorat, balki musiqiy tafakkur, orkestr intizomi va badiiy yondashuv uyg‘unligini ham o‘z ichiga oladi. Mukammal ijro bosqichlari tizimli va ilmiy asosda tashkil etilgandagina orkestr Yevropa musiqasining polifonik, garmonik va shakliy murakkabliklarini to‘liq ifoda eta oladi.¹⁰

Avvalo, repertuar tanlash va asarni tahlil qilish bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi. Yevropa asarlarining orkestr uchun moslashtirilishi jarayonida ularning uslubiy xususiyatlari, davr ruhi, garmonik tuzilishi va dinamik rivoji chuqur o‘rganiladi. Dirijyor va aranjirovkachi asarning fakturasini o‘zbek cholg‘ularining tembr imkoniyatlariga moslashtirishi zarur. Masalan, torli cholg‘ularning legato imkoniyatlari, zarbli

¹⁰ Liviye. A – O‘zbek milliy xalq cholg‘ulari ijrochiligi – 2005 yil.

cholg'ularning ritmik aniqligi va nay hamda surnayning ifodaviy nafasi Yevropa orkestr ranglarini milliy ohang bilan uyg'unlashtiradi. Bu bosqichda notani o'qish madaniyati va partiyalarni to'g'ri taqsimlash ijroning poydevorini yaratadi.

Keyingi bosqich individual tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. Har bir ijrochi o'z partiyasini texnik jihatdan mukammal o'zlashtirishi, intonatsion aniqlik, ritmik barqarorlik va dinamika ustida mustaqil ishlashi lozim. Yevropa asarlarida tez-tez uchraydigan modulyatsiyalar, sinkopalar, murakkab o'lchovlar ijrochidan yuqori savodxonlikni talab qiladi. Shu bois cholg'uchilar nafaqat o'zbek an'anaviy ijro uslublarini, balki akademik ijrochilik maktabi elementlarini ham puxta egallashi zarur. Individual mashg'ulotlar orkestr umumiy tovushining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ansambl mashg'ulotlari mukammal ijroning markaziy bosqichidir. Bu jarayonda orkestr a'zolari o'zaro eshitish, balansni saqlash va umumiy frazalash ustida ishlaydi. Yevropa asarlarida ovozlarning qatlamli tuzilishi muhim bo'lgani sababli har bir partiyaning funksional roli aniq anglanishi kerak. Dirijyor orkestrni yagona nafasga keltirib, dinamika va agogikani badiiy maqsadga muvofiq boshqaradi. Ansambl uyg'unligi orkestrning professional darajasini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir.

Badiiy talqin bosqichi ijroning eng nozik va mas'uliyatli qismi sanaladi. Bu yerda asarning mazmuni, emotsional yo'nalishi va dramaturgik rivoji ochib beriladi. O'zbek cholg'ularining tembr boyligi Yevropa musiqasiga yangi rang bag'ishlaydi, biroq bu jarayonda asarning asl uslubiga hurmat saqlanishi lozim. Ijrochilar musiqaning ichki mantiqini his qilgan holda ifodaviy vositalardan foydalanishi kerak. Tembr,¹¹ artikulyatsiya va dinamika o'rtasidagi muvozanat badiiy mukammallikni ta'minlaydi.

Yakuniy bosqich sahna ijrosi va psixologik tayyorgarlik bilan bog'liq. Konsert jarayonida orkestr intizomi, sahna madaniyati va tomoshabin bilan muloqot muhim rol o'ynaydi. Ijrochilarning ichki ishonchi, dirijyor bilan vizual aloqa va umumiy emotsional uyg'unlik asarning muvaffaqiyatli ijrosini ta'minlaydi. Sahnadagi ijro mashg'ulotlar jarayonida shakllangan barcha ko'nikmalarning sinov maydoni hisoblanadi.

O'zbek xalq cholg'ulari orkestrida Yevropa asarlarini maromida ijro etish ko'p bosqichli, murakkab va ijodiy jarayon bo'lib, u ilmiy yondashuv, texnik puxtalik va badiiy tafakkurni birlashtiradi. Repertuar tanlashdan tortib sahna ijrosigacha bo'lgan har bir bosqich o'zaro bog'liq tizimni tashkil etadi. Ushbu tizimli yondashuv orkestr ijrochiligining rivojlanishiga xizmat qiladi hamda milliy cholg'ular imkoniyatlarini jahon musiqa maydonida yanada kengroq namoyon etish imkonini yaratadi.

O'zbek milliy cholg'ularimizda Yevropa asarlarni maromida ijro etish avvalo ijrochining imkoniyati so'ng esa, asar ijrosi bosqichiga e'tibor beriladi. Har bir Yevropa asarlarini o'zbek xalq cholg'ulari yordamida balki, o'zbek xalq cholg'ulari ansambllari va orkestrlari yordamida ham yoritib maromida ijro etish mumkin. Ushbu jarayon o'z ichiga juda ko'p jarayonlarni qamrab oladi.

¹¹ Liviye. A – O'zbek milliy xalq cholg'ulari ijrochiligi – 2005 yil.

O'zbek xalq cholg'ulari asarni to'liq yoritib nafaqat yakka ijroda balki, orkestr va ansambl ijrosi davomida kerak bo'ladigan eng muhim jarayonlar harfiy belgilar majmui asosida tasvirlab, musiqiy formula kabi tarkibiy qismlarga bo'lindi. Bu jarayon "Milliy cholg'ular birdamligi modeli" nomi bilan ataldi.

Milliy cholg'ular birdamligi modeli.

№	FORMULA NOMI	Formula	Tarkibiy qismlar Izohi
1.	Milliy cholg'ularning mukkamal ijrosi hamda uyg'unligi.	$MCHU = (T+U+I+M) * A$	T – Tembr uyg'unligi (ovoz ranglari mosligi) U – Uslubiy uyg'unlik I – Ijrochilik mahorati M – Musiqiy material sifati A – Ansambl boshqaruvi
2.	Yakka ijro mahorati.	$YIM = (T+RA+ASH+T)*P$	T – tinglash RA – ritmni anglash ASH – asar shakli va janri T – texnika P – professionallik mahorati.
3.	Cholg'ularning texnik kuchi.	$CHTK = (TS+K+S+R+) \div V$	TS - Texnik sozlanganlik K – Kompozitsion imkoniyat S – Sahna madaniyati R – Repertuar boyligi V – Tarixiy tajriba omili
4.	Ansambl uyg'unligi samaradorligi	$AUS = (O' + D + M + N)$	O' – Ovoz balansi D – Dinamik uyg'unlik M – Metronomik aniqlik N – Badiiy ifoda nafisligi
5.	Milliy cholg'ularning madaniy qiymati	$MQ = (T+A+I) * JQQ$	Tarixiy meros, milliy an'analar, zamonaviy yangiliklar hamda jamiyat tomonidan qadrlanish darajasi

Mazkur jadvalda milliy cholg'ularning birdamligi hamda mukammalligini nazariy model asosida tahlil etilgan. Jadvalning birinchi qismida milliy cholg'ular birdamligi formulasi yoritilgan bo'lib, bu jarayon tembr uyg'unligi, uslubiy birlik, ijrochilik mahorati hamda musiqiy material sifati orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Ushbu omillar ansambl yoki orkestr rahbarining boshqaruv mahorati bilan yanada mukammallashishi qayd etiladi. Aynan ushbu komponentlarning (tarkibiy qism, element yoki bo'lak) uyg'unligi milliy cholg'ular ansamblining badiiy yaxlitligini ta'minlaydi. Jadvalning ikkinchi qismida milliy cholg'ular mukammalligi masalasi tahlil qilinadi. Talaba cholg'ularning texnik sozlanganligi, kompozitsion imkoniyatlari, sahna madaniyati hamda repertuar boyligi ijro sifatining asosiy ko'rsatkichlari ekanligini ilmiy asosda izohlaydi. Shu bilan birga, u tarixiy rivojlanish va ijrochilik tajribasi ushbu jarayonni yanada takomillashtiruvchi muhim omil sifatida baholaydi. Uchinchi modelda ansambl uyg'unligi samaradorligini ochib beradi. Unda ovoz balansi, dinamik uyg'unlik, ritmik aniqlik va badiiy ifoda cholg'ular ansamblining professional darajasini belgilovchi asosiy mezonlar sifatida ko'rsatiladi. Jadvalning to'rtinchi qismida milliy cholg'ularning madaniy qiymati yoritilgan. Milliy cholg'ular tarixiy meros, an'ana va innovatsion yondashuvlarning uyg'unlashuvi natijasida shakllanishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, u milliy cholg'ular jamiyat tomonidan e'tirof etilishi va qadrlanishi ularning madaniy ahamiyatini belgilashini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kutilayotgan natija.

Yevropa musiqasining lad-tonal tizimi, ritmik tuzilishi va dinamika xususiyatlarini milliy cholg'ular ijro uslubi bilan uyg'unlashtirish yo'llari ishlab chiqilishi nazarda tutiladi. Mukammal ijro bosqichlarini tahlil qilish orqali orkestrda ovoz balansi, ansambl uyg'unligi hamda dirijyorlik boshqaruvining ahamiyatini ilmiy asosda yoritadi.

Mazkur mavzu doirasida ishlab chiqilgan jadval va nazariy model asosida milliy cholg'ular birdamligi, texnik mukammalligi, badiiy ifoda va madaniy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligini aniqlaydi. Natijada orkestr ijrochilarining professional tayyorgarligini oshirish, repertuar tanlash jarayonini takomillashtirish hamda Yevropa asarlarini milliy cholg'ular orqali mukammal ijro etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilishi kutiladi.

Tadqiqot natijalari O'zbek xalq cholg'ulari orkestrining ijro imkoniyatlarini kengaytirish, jahon musiqa merosini milliy ijrochilik an'analari asosida targ'ib qilish hamda orkestr madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Yevropa asarlarini milliy cholg'ular orkestrida maromida ijro etish nafaqat ijrochilik mahoratini oshiradi, balki milliy musiqa san'atining xalqaro miqyosdagi nufuzini mustahkamlashga ham muhim hissa qo'shadi.

Xulosa

Ushbu maqoladan xulosa shuki, o'zbek milliy cholg'ularining imkoniyati kengligi, cholg'u ijrosi texnikasi rivojliligi, mukammal ijro kabi va bundan ham ko'proq imkoniyatlarga ega ekanligi tasvirlab berilgan. Ushbu cholg'ularimizda Yevropaning

murakkab janrdagi asarlarini jahon sahnalarida maromida ijro etsak, nafaqat milliy cholg'ular balki, o'zbek cholg'u ijrochilarimizning jahon miqyosidagi ijrochi nominatsiyalari tomon yetaklashimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Liviyeu. A – O'zbek milliy xalq cholg'ulari ijrochiligi – 2005 yil.
2. Xodjayeva. P – Xalq cholg'ulari – 2003 yil. nashr.
3. Xodjayeva R. “Xalq cholg'ularida ijrochilik”. “Musika” nashriyoti Toshkent. 2020.
4. Ulug'bek Y. “Cholg'u ijrochiligi”. Toshkent. 2024.
5. Tashmatova A. “Ijrochilik san'ati tarixi”. “Musika” nashriyoti. Toshkent. 2018.